

УДК 338.48

Г.А. Негода, асп.

(Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля)

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТУРИЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ

У статті проаналізовано різні тлумачення й підходи до розуміння сутності такого явища, як туризм. Автором запропоноване власне його визначення. Зроблено акцент на багатогранності цього економічного й соціально-культурного явища. Показано, що туризм справляє не тільки позитивний, а й негативний вплив на соціально-економічний розвиток регіону.

Ключові слова: туризм, економічна сутність, регіон, соціально-економічний розвиток, вплив.

В статье проанализированы различные толкования и подходы к пониманию экономической сущности такого явления, как туризм. Автором предложено собственное его определение. Сделан акцент на многогранности этого экономического и социально-культурного явления. Показано, что туризм оказывает не только положительное, но и негативное влияние на социально-экономическое развитие региона.

Ключевые слова: туризм, экономическая сущность, регион, социально-экономическое развитие, влияние.

The article analyzes different interpretations and approaches to understanding the economic substance of the phenomenon of tourism. The author proposed his own definition of it. The emphasis is on the multiplicity of this economic and socio-cultural phenomenon. It is shown, that tourism produces not only positive, but also negative effects on socio-economic development of the region.

Key words: tourism, economic nature, region, socio-economic development, impact.

Постановка проблеми. В економіці України сфера туризму, яка виявилася затребуваною всім ходом економічних реформ, здійснюваних у державі, також почала відігравати усе більш помітну роль. І це є цілком природним, тому що туризм прямо чи опосередковано впливає на безліч важливих процесів, таких як використання природно-ресурсного потенціалу територій і його відновлення, демографія, мобільність і зайнятість населення, рівень та якість життя, взаємодія регіональних ринків, впізнаваність та імідж певного регіону тощо. Усе це спонукає дослідників з'ясувати сутність туризму, а також визначити його вплив на соціально-економічний розвиток регіону, країни чи навіть світу. Розв'язання порушеної таким чином проблеми дасть змогу зрозуміти природу туризму, його роль у житті сучасної людини та з науково обґрунтованих позицій підходити до вирішення практичних питань у сфері національного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню сутності, а також впливу туризму на економіку країни присвячено багато праць і наукових публікацій як зарубіжних вчених (В. Хунцикер, К. Крапф, Н. Лейпер, П. Бернекер, М. Біржаков, В. Квартальнов, І. Піріжнік [1-6] та ін.), так і вітчизняних дослідників (Е. Богомолва, А. Дурович, М. Жукова М. Мальська, В. Сапрунова, Н. Свірідова, Т. Сокол, В. Кифяк, І. Мініч, Е. Щепанський, В. Данильчук, В. Кулеш [7-18] та ін.). Наявність багатьох підходів до вивчення туристичної галузі зайвий раз доводить, що ця проблема з кожним роком набуває дедалі більшої актуальності й стає предметом пильної уваги з боку різних дослідників, кожен з яких вивчає саме той аспект туризму, який представляє для нього найбільший науковий інтерес.

Мета даної публікації – дослідження сутності туризму й визначення впливу на соціально-економічний розвиток регіону.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою регулювання будь-якої сфери суспільного життя є прийняті міжнародною спільнотою рішення та національне

законодавство. Тому проаналізуємо, як визначає туризм міжнародне співтовариство і що розуміється під поняттям «туризм» у національному законодавстві України.

Одне з найбільш ранніх визначень туризму, прийняте ООН, характеризувало його як «активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання» [4, с. 34]. Відмінне від зазначеного за формулюванням і широтою тлумачення визначення туризму було запропоноване ООН вже у 1993 р. Згідно з ним туризм являє собою діяльність людини, яка подорожує і здійснює перебування в місцях, що знаходяться за межами їхнього звичайного середовища протягом періоду, який не перевищує одного року, з метою відпочинку, діловими й іншими цілями [11, с. 70]. Отже, якщо перше визначення туризму ООН основною метою тимчасового переміщення розглядало виключно оздоровлення й фізичний розвиток людини, то друге значно розширило перелік цілей подорожі й стало свого роду відповіддю на стрімкий розвиток цієї сфери. Крім того, в останньому визначенні критеріями для виділення туризму з інших видів подорожей є нерегулярний характер подорожі; мотивація поїздки, що не відноситься до пошуку постійної роботи або міграції; добровільність здійснення поїздки; і, як наслідок, поява попиту на туристські об'єкти, включаючи засоби розміщення.

Саме визначення туризму, запропоноване ООН у 1993 р., використовується Всесвітньою туристською організацією. Адже на його підставі можна з'ясувати, які витрати вважатимуться туристськими. Беручи до уваги особливості міжнародної туристської статистики, такий підхід є виправданим, оскільки створює можливості для підрахунку кількості прибуттів туристів, їхніх ночівель у місцях розміщення й витрат, що здійснюються в процесі відвідин. Усе це дозволяє визначити той вплив, який справляє туризм на окрему країну або певний регіон.

Необхідно зазначити, що туризм розглядається з різних аспектів – культурного, економічного, духовного, політичного. Тому в основі міжнародних і вітчизняних правових документів знаходиться відображення значення туризму як багатоаспектного соціально-економічного явища. Манільська декларація світового туризму (Філіппіни, 1980 р.) визначає його як один із видів активного відпочинку, що являє собою подорож, яка здійснюється з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн і поєднується в ряді країн з елементами спорту. Крім того, у декларації туризм розглядається як діяльність, що має важливе значення в житті народів завдяки безпосередньому впливу на соціальну, культурну, освітню й економічну сфери життя держав та їхні міжнародні відносини [19, с. 11].

Більш широке визначення цього поняття дає Міжнародна академія туризму (Монте-Карло, Монако): туризм являє собою загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду людей з місця постійного проживання в оздоровчих цілях та/чи для задоволення пізнавальних інтересів у вільний час або у професійно-ділових цілях без занять оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування [20]. Тобто у даному випадку головний акцент робиться на характері діяльності відвідувачів у місці непостійного проживання.

Міжнародна асоціація наукових експертів в області туризму пропонує розуміти туризм як соціально-економічну систему, що являє собою сукупність відносин, зв'язків та явищ, які виникають під час переміщення й перебування людей у місцях, відмінних від їхнього постійного місця проживання і не пов'язаних із їхньою трудовою діяльністю [8, с. 15]. Виходячи з даного визначення, можна стверджувати, що наукові експерти вбачають у туризмі, перш за все, системне соціально-економічне явище суспільного життя, розгляд якого можливий на основі суб'єктно-об'єктного аналізу його складових.

Найбільш поширене сьогодні визначення туризму відоме як «генеральна теорія туризму В. Хунцикера – К. Крапфа». У відповідності до нього туризм – це сукупність відносин та явищ, що є результатом пересування людей і перебування за межами місця їхнього мешкання до тих пір, поки перебування не переходить у постійне місце проживання і не стає пов'язаним з отриманням доходу [1]. Отже, хоча пошук оптимального визначення туризму досі продовжується, у системі міжнародних організацій на державному рівні вже

склалися певні тлумачення цього терміну, а інші трактування лише виділяють, доповнюють окремі його межі, або ж акцентують увагу дослідників на окремому аспекті цього багатогранного явища.

Закон України «Про туризм», прийнятий 15 вересня 1995 р., визначає туризм як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [21].

Очевидно, що головною і визначальною ознакою туризму є переміщення суб'єктів з місця постійного мешкання на відносно тривалий чи короткий (однак не менше доби, оскільки у такому разі мова може йти про екскурсію) термін з обов'язковим поверненням до місця проживання. Власне ж етимологія слова «туризм» походить від греко-латинського кореня *tornos – tornus*, що означає «поїздка, прогулянка», або ж від французького *tourisme*, що, у свою чергу, іде від *tour* – прогулянка, поїздка, а також коло, круговий рух, звідки походять слова «турнікет», «турбо», «турнік» тощо.

Серед науковців існують різноманітні визначення туризму, у кожне з яких вкладаються не просто різні тлумачення, але й далеко не порівняні за охопленням явища, а, отже, і галузі національної та світової економіки. Зокрема, на думку М. Жукової, існуючі визначення туризму доцільно розділити на дві групи. Одні з них носять вузькоспеціалізований характер і стосуються окремих економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму. Концептуальні визначення другої групи охоплюють предмет у цілому, розкривають внутрішній зміст туризму [9, с. 9].

Звичайно, вчені різних країн по-різному визначають зміст поняття «туризм», як правило, спираючись на ту сукупність проблем, що є предметом їхнього дослідження, а також певний науковий напрям їх вирішення. Щоб краще зрозуміти економічну сутність туризму, розглянемо, як тлумачиться це поняття зарубіжними й вітчизняними вченими. Так, наприклад, австрійський юрист П. Бернекер визначає туризм як сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних з тимчасовою й добровільною зміною мандрівником місця проживання через некомерційні або непрофесійні причини [12, с. 43].

Датський вчений Н. Лейпер формулює економічний аспект туристичної діяльності поряд із просторовим пересуванням людей у визначенні туризму. Туризм, на його думку, – це «просторова різнопланова діяльність, яка стосується багатьох аспектів життя та різних сфер економіки» [2, с. 11].

Безумовно, позиція західних вчених посилює стійкість інтерпретації суті туризму у вітчизняних дослідженнях, але в той же час ясно, що подібні доводи вторинні, вони не можуть служити справжнім цілям наукового аналізу.

Тому радянські, а потім російські й українські вчені намагалися дати поняттю «туризм» оригінальне визначення, яке б задовольняло національні традиції вітчизняних наукових шкіл і водночас спиралося на вже здобутий міжнародний досвід у цьому питанні. Так, на думку радянського зоолога й еколога М. Реймерса, туризм – це будь-яка подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами й об'єктами [22, с. 697]. А російський вчений М. Біржаков вважає, що туризм – це тимчасове переміщення людей з місця їхнього постійного проживання в іншу країну або іншу місцевість на території своєї країни у вільний час з метою отримання задоволення та відпочинку, оздоровчих і лікувальних, гостьових, пізнавальних, релігійних чи професійно-ділових цілях, але без заняття на місці тимчасового перебування (відвідування) роботою, яка оплачується з місцевого фінансового джерела [4, с. 27]. На думку В. Квартальнова, туризм виступає як сукупність явищ і взаємин, що виникають при взаємодії туристів, постачальників, місцевих органів влади й місцевого населення в процесі туристської діяльності [5].

Однак найбільш вичерпне визначення поняття «туризм» у пострадянській літературі, на нашу думку, належить І. Піріжнику. Він вважав, що туризм – це вид діяльності у вільний час, пов'язаний з тимчасовою міграцією та перебуванням поза межами постійного місця проживання з метою відпочинку, лікування, фізичного розвитку, підвищення культурно-

освітнього рівня або спортивної майстерності, що супроводжується споживанням природних, економічних і культурних цінностей і послуг, найбільше відповідає потребам людини у відновленні й розвитку фізичних, інтелектуальних та емоційних сил [6, с. 572]. Як видно, з точки зору економічного дослідження це визначення І. Пиріжника є більш повним, оскільки підкреслює, що туризм є не стільки переміщенням і зміною положення суб'єкта в просторі, скільки являє собою діяльність, спрямовану на споживання цілого комплексу цінностей і послуг, призначених для задоволення конкретних потреб людини.

Український науковець Т. Сокол розглядає туризм як сферу діяльності людей, пов'язану з подорожами та мандрівками, що виконує низку функцій політичного, економічного й культурного характеру. Всі функції проявляються на рівні як особистості, так і суспільства в цілому [13, с. 81].

На думку М. Мальської, туризм – це вид рекреації, пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями [10, с. 21].

Існують широке й вузьке поняття туризму. У широкому розумінні до туризму належить будь-який маршрут переміщення у просторі, який виходить за межі буденності або за рамки повсякденних справ [14, с. 10]. Так, щоденні поїздки з дому на роботу і з роботи додому до туризму не відносять, а постійні виїзди на рибалку чи в ліс – уже туризм. У вузькому значенні туристичними вважають усі спеціально організовані маршрути з переміщення громадян, які здійснюються за їхній рахунок (або за рахунок організацій, що їх послали), окрім переміщень, пов'язаних з виконанням професійних обов'язків. Фактично організацією туризму у вузькому значенні займаються спеціальні організації, які в цілому називаються суб'єктами туристичної діяльності.

На наш погляд, під галуззю туризму слід розуміти сукупність самостійних, територіально відособлених туристських господарських одиниць, що мають у своєму розпорядженні спеціалізовану матеріально-технічну базу і що спеціалізуються на реалізації туристських послуг і товарів, об'єднаних діяльністю й управлінням, основною функцією якого є задоволення потреб людей у специфічному товарі – туристському продукті. Визначення поняття «туризм» передбачає певну мету подорожування та виключає отримання прибутку подорожуючим під час туристичної поїздки. Отже, туризм є ще популярною формою організації відпочинку, проведення дозвілля, пізнання рідного краю, навколишнього середовища, знайомства з історією, культурою й традиціями певної країни чи регіону.

Туризм представляє собою багатогранне соціально-економічне явище, яке завжди знаходиться у прямій залежності від соціально-економічного становища та загальної стратегії розвитку регіону і в той же час справляє істотний зворотний вплив. Завдяки мультиплікативному ефекту туризм активно позначається на розвитку інших галузей народного господарства регіону, а саме: транспорту, торгівлі, зв'язку, побутового обслуговування, сільського господарства й промисловості тощо [7, с. 29]. Він є важливим джерелом прибутків і валютних надходжень регіону, сприяє розвитку цілої низки суміжних галузей економіки.

Туристи, які приїжджають з певною метою в регіон, приносять його бюджету кошти та стимулюють зацікавленість у тих галузях господарства, які беруть участь в обслуговуванні туристів (вокзали, готелі, дороги, транспорт, кафе, музеї тощо). Регіон отримує велику вигоду, якщо він у змозі задовольнити всі потреби туристів, будь то продукти харчування, сувеніри або розміщення. Найбільш привабливою цільовою групою регіону є відвідувачі з інших країн, оскільки в середньому вони витрачають більше грошей, ніж місцеві туристи, що справляє позитивний вплив на розвиток економіки регіону [12, с. 31].

Важко переоцінити суспільне й гуманітарне значення туризму. Адже він є своєрідною з'єднуючою ланкою між окремою людиною і всім людством, починаючи від найдавніших

цивілізацій і закінчуючи модерними досягненнями людських рук. Туризм здатен духовно оздоровити суспільство, допомогти у досягненні солідарності й порозуміння між людьми.

Однак варто розуміти, що туризм також є джерелом цілої низки негативних суспільних процесів, які треба знати і вміло контролювати. Наприклад, стрімкий розвиток туризму призводить до зростання ролі некваліфікованої праці в регіоні, комерціалізації доступу до культурних пам'яток, поступової втрати чи призабуття самотності регіону тощо. Крім того, своєрідним бичем туристської сфери є перманентне виникнення конфліктів між туристами й місцевим населенням туристського регіону, а також штучне підвищення цін на товари першого вжитку.

Висновки. Таким чином, туризм розглядається багатьма вченими як складне, багатовимірне поняття, яке є одночасно видом діяльності, формою рекреації, галуззю національної економіки, способом проведення дозвілля й відпочинку, та ще й мистецтвом, наукою та бізнесом. Проаналізовані у статті підходи до визначення поняття «туризм» не суперечать один одному, а тільки відображають різні аспекти багатогранного явища, яким він є. Аналіз сутності туризму та його впливу на соціально-економічний розвиток регіону свідчить, що ця галузь за наявності необхідних передумов вже не може бути другорядною сферою державних інтересів та інтересів суспільства.

Визначення сутності туризму необхідно для подальшої розробки заходів щодо підвищення ефективності функціонування туризму в регіоні.

Список використаних джерел

1. **Економіка** современного туризма / Под ред. д.э.н. Г.А. Карповой. – М.-СПб.: Издательский торговый дом «Герда», 1998. – 412 с.
2. **Кунц Г.** Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: в 2 т. / Г. Кунц, С. О'Доннел; пер. с англ. – М.: Прогресс. – Т. 1. – 1981. – 495 с.
3. **Argenti, J.** Corporat Collapse. – McGraw-Hill, New York, 1976.
4. **Биржаков М.Б.** Введение в туризм / М.Б. Биржаков. – СПб.: Герда, 2000. – 192 с.
5. **Квартальнов В.А.** Туризм / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tourlib.net/books_tourism/kvartalnov_tourism3.htm
6. **Туристская** энциклопедия Беларуси / Редкол. Г.П. Пашков и др.; под. общ. ред. И.И. Пирожника. – Мн.: БелЭн, 2007. – 648 с.
7. **Богомолова Е.С.** Организация и регулирование туристско-рекреационного комплекса региона: монография / Е.С. Богомолова. – Майкоп, 2005. – 153 с.
8. **Дурович А.П.** Организация туризма: учеб. пособ. / А.П. Дурович, Н.И. Кабушкин, Т.М. Сергеева и др.; под общ. ред. Н.И. Кабушкина и др. – Мн.: Новое знание, 2003. – 632 с.
9. **Жукова М.А.** Менеджмент в туристском бизнесе: учеб. пособ. / М.А. Жукова. – 2-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2006. – 192 с.
10. **Мальська М.П.** Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
11. **Сапрунова В.Б.** Туризм: еволюція, структура, маркетинг / В.Б. Сапрунова. – М.: Ось-89, 1998. – 160 с.
12. **Свірідова Н.Д.** Роль та значення індустріального туризму для соціально-економічного розвитку регіону / Н.Д. Свірідова // Економічний Часопис - XXI. – 2010. – №9-10.
13. **Сокол Т.Г.** Основи туристичної діяльності: підруч. / Т.Г. Сокол; за заг. ред. В.Ф. Орлова. – К.: Грамота, 2006. – 264 с.
14. **Кифяк В.Ф.** Організація туризму: навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги - XXI, 2008. – 334 с.
15. **Мініч І.М.** Туризм як соціально-економічне та соціокультурне явище / І.М. Мініч // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права: Збірник наукових праць. – Серія «Філософські науки». – 2010. – Вип. 7.
16. **Щепанський Е.В.** Методологічна сутність і класифікаційні ознаки туризму / Е.В. Щепанський // Державне будівництво. – 2010. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/12.pdf>

17. **Данильчук В.Ф.** Формирование национального туристического продукта / В.Ф. Данильчук // Вісник ДІТБ. – 2002. – № 6. – С. 31-37.
18. **Кулеш В.Г.** Перспективы развития промышленного туризма в мире / В.Г. Кулеш // Вісник ДІТБ. – 2010. – №7. – С. 90-95.
19. **Манильская** декларация по мировому туризму. Всемирная конференция по туризму. Манила (Филиппины), 27 сентября – 10 октября 1980 г. // Организационно-правовые основы туристского и гостиничного бизнеса. Нормативно-правовые документы. – М.: Финстатинформ, 1998. – 534 с.
20. **Международный** туризм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
21. **Закон** України «Про туризм» (зі змінами) №324/95-вр в редакції від 07.03.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
22. **Реймерс Н.Ф.** Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М., 1990.

© Г.А. Негода

Надійшла до редакції 21.11.2012